

Faiq Ələkbəri

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

I Yazı

Iran Pəhləvilərinin demokratik, milli və antiimperialist qüvvələrə qarşı ard-arası kəsilməyən hücumlarına, cəza tədbirlərini artmasına, üsyançı bezi tələblərin həbs edilməsinə baxmayaraq, xüsusilə də, 18 fevral 1978-ci ildə Təbrizdə baş verən üsyan bütövlükdə ölkənin ictimai-siyasi həyatına mühüm təsir göstərmiş, Pəhləvilər monarxiyasına öldürücü zərbə vumuşdu. 1978-ci ilin sentyabr ayında Pəhləvi rejiminə qarşı inqilabın ikinci mərhələsi başlamış, 30 dekabr 1978-ci ildə Təbriz yenidən ayağa qalxmış, "Şah getsin" təkidli tələbini irəli sürmüşdür.

Bununla da, sayı milyonları ötən inqilabçıların tezyiqi nəticəsində öz gücsüzlüyünü görən Mehəmməd rza şah 16 yanvar 1979-cu ildə ölkədən qaçmış, 16 fevral 1979-cu ildə şahpərəstlərin son qüvvələri də Təbriz və Güney Azərbaycanın digər şəhərlərində tamamilə məğlubiyətə uğradıldıqdan sonra 54 illik şovinist aryançı-farsçı İran Pəhləvilər hakimiyyətinə son qoyulmuşdur.

1979-cu ilin fevralın əvvəlində yarı fars, yarı fransız mənşəli Ruhullah Xomeyninin rəhbərliyi ilə İslam Cümhuriyyət Partiyası (İCP), həmin ayın sonunda isə Türk mənşəli Seyid Mehəmməd Kazım Şəriətmedarının lideri olduğu Müsəlman Xalq Partiyası (MXP) qurulmuşdu. MXP-nin əsas gücü Azərbaycan şəhərlərində, Tehrandə və Qumda idi. Hər halda o dövrdə "İslam inqilabı"nın əsas mərkəzlərindən biri Təbriz olmuş, "Şah" a qarşı ən sərt şüarlar burada verilmişdir. Ancaq Tehrandə hələ də güclü olan fars millətçiləri bununla barışa bilməyib, onlar da Azərbaycan-Təbriz mərkəzli inqilaba qarşı İslam dini adı altında fars şieçiliyini təşkilatlandırmağa başlamışdılar.

Çox keçmədi ki, Xomeyinçilərlə Şəriətmedarilər 1979-cu ilin dekabrında Təbrizdə üz-üzə gəldilər. İran-fars millətçiləri Xomeyninin liderliyi ilə "İslam inqilabı"nı milli maraqlarına yönəltməyi çalışdığı zaman buna qarşı Qum və Təbriz çıxdı. Başda Ayətullah Şəriətmedari olmaqla, Azərbaycan xalqının, o cümlədən Müsəlman Xalq Hərəkatının "İslam Cümhuriyyəti"ndən başlıca tələbləri yeni Anayasasının yazılması ilə yanaşı Əyalət-vilayət sisteminin rəsmiləşməsi, çoxpartiyalılıq sistemində keçid, dünyəvi və hüquqi dövlətin olması, milli dillərin tədrisi, Qurucular Məclisinin millət tərəfindən seçilməsi idi.

Tudə, Fə dai, Mücahid kimi təşkilatların MXP hərəkatının ətrafında birləşib, onun irəli sürdüyü tələblərə dəstək vermək əvəzinə aryançılıq yolunu tutmaları Azərbaycan xalqı üçün çox böyük zərbə oldu. E.Qaradağlı da doğru yazır ki, bu qurumların "İslam inqilabı"ndan sonra ən son birləşmə imkanı Təbriz idi: "Onların özgür və içdən gələn inancları olsaydı, Xalq Müsəlman istəklərinə dəstək olaraq devrimin inisiyativini ələ alacaq, başqa millətlərin də aparıcı lider quruluşlarını bu dirənşə çəkməklə rejim qarşısında böyük cəbhə açacaqdılar. Amma ne yazıq ki, bu işi görmək yerinə Xomeyni

yüzlərlə türk gəncləri dar ağacına çəkildi. Beləliklə, qətiyyətsiz, cəsəretsiz addımlarıyla "İslam inqilabı"nın liderliyini Xomeyninin əllərinə tərk edən Şəriətmedari çox keçmədən də, onunla qarşıdurmadan məğlub çıxıb ev dustağına çevrildi və 1986-cı ildə müəmmalı şəkildə də öldü.

Aydın Qasımlı da yazır ki, Güney Azərbaycan Türkləri hələ inqilabın gedişi və inqilabın ilk illərində siyasi partiya və cəmiyyətlər yaratmış, milli dildə bir sıra qəzet və jurnallar nəşr etməyə başlamışdılar: "Lakin bu təşkilatlar heç bir il də fəaliyyət göstərmedən 1980-ci ilin əvvəllərində qanundan kənar elan edilmiş,

qüvvələri üzvlərinin sayı üç milyona qədər təxmin edilən Müsəlman Xalq Partiyasının məfkurəvi başçısı, böyük sərmayə sahibi, ölkədəki Azərbaycan Türkləri arasında böyük nüfuza sahib olan dini başçı sayılan və Qum şəhərində yaşayan Şəriətmedarini Təbrizə dəvət etmişse də radikal mübarizəni qəbul etməyən, barışdırıcı mövqə tutan Ayətullah Şəriətmedari üsyan mərkəzinə gəlməkdən imtina etmiş, bununla da hərəkatın sınımasına yardım etmiş, üsyanın yatırılmasını asanlaşdırmış və sonda İranın daxili müzdlu silahlı qüvvələri olan "pasdarlar" tərəfindən üsyan yatırılmışdı. Üsyan yatırıl-

4-də Xomeyni yeni hökumətin qurulmasını M.Bazergana tapşırmışdır. Bir həftə sonra, inqilabın qələbəsi və monarxiyanın son baş naziri Şapur Bextiyarının istefasından sonra ikihakimiyyətlik sona yetmiş, Bazergan inqilabdan sonra İran adlanan ölkənin ilk baş naziri olmuşdur. Mömin müsəlman olmasın, İslam qaydalarına ciddi əməl etməsinə baxmayaraq, Mehdi Bazergan teokratik dövlət quruluşunun tərəfdarı deyildi. Bu səbəbdən də onunla Xomeyni arasında fikir ayrılıqları ilk günlərdən zühür edir. Baş nazir "vilayəti-fəqih" institutuna qarşı çıxır, ölkənin yeni adını İran İslam Demokratik

"Molla"-Aryançı İran dövrü və Güney Azərbaycan Milli Hərəkatı

Telefonda Ayətullah Şəriətmedari

despotizmini kütlədən üstün tutaraq bugünkü fəlakətlərin oluşmasında birbaşa rol sahibi oldular".

Şübhəsiz, Tudə, Fə dai, Mücahid kimi təşkilatların Şəriətmedarçı-Xomeyniçi qarşıdurmasında Xomeynin yanında yer alması, eyni zamanda önəmli məqamlarda Şəriətmedarının cəsəretli addımlar atmaması öz işini gördü. Xüsusilə də, 1979-cu ilin dekabrın 5-6 da Təbrizdə Xo-

üzlərinin bir qismi məhv edilmiş, bir qismi həbs edilmiş, böyük əksəriyyəti isə xaricə mühacirət etmək məcburiyyətində qalmışdılar. Xomeyninin İrana gəlişinə qədər inqilabın lideri sayılan Azərbaycan türkü Mehəmməd Kazım Şəriətmedarının başçılığı ilə yaradılan "Müsəlman Xalq Partiyası" inqilabın qələbəsindən sonra ikinci plana sıxışdırılmış və heç bir siyasi məsələnin həllinə cəlb edilməmişdi.

dıqdan sonra Müsəlman Xalq Partiyası dövlət tərəfindən qadağan edilmiş və təşkilat tamamilə dağıdılmış, sonda Şəriətmedari də məhv edilmişdi".

1978-ci ildə Pəhləvilər rejiminin əleyhinə etiraz hərəkatının vüset alması ilə Mehdi Bazergan da yenidən siyasətə qayıtmış, o, daha çox müstəqil şəxs kimi davranaraq Fransada yaşayan Xomeyni və Milli Cəbhə arasında vasitəçilik etmiş və monarxi-

Respublikası olmasını istəyirdi. Lakin Xomeyni "Demokratik" sözünün tətbiqini qəti surətdə rədd edir.

1979-cu il martın 31-də keçirilən referendumun nəticəsi olaraq 1 aprel 1979-cu il tarixində "İran İslam Respublikası" adlı teokratik dövlət olaraq dünyaya elan edildi. Bütün bunlara baxmayaraq Bazergan baş nazir kimi inqilabdan sonrakı repressiyaların qarşısını almağa çalışır, ancaq əsasən bunu bacarmırdı. Mehdudd səlahiyyətlər ona çoxsaylı ölüm hökmlərini ləğv etməyə imkan vermirdi. İki dəfə istefa versə də, Xomeyni tərəfindən qəbul olunmamışdı. 1979-cu ilin noyabrın 4-də radikallaşmış kütlənin ABŞ səfirliyinə hücumu və diplomatların ailələri ilə birlikdə girov götürülməsi baş nazirin səbrini daşdıran son damla olub. Mehdi Bazergan iki gün sonra, yeni noyabrın 6-da baş nazir vəzifəsindən istefa vermişdi.

Beləliklə, İran adlanan ölkədə teokratik dövlət qurmağa başlayan, 1979-1989-cu illərdə "İslam İrqiqlabi Şurası"nın başçısı, ölkənin Ali Rəhbəri olan Xomeyni bütün hakimiyyəti İslam Cümhuriyyəti Partiyası ətrafında və öz əlinə cəmləşdirməyə nail ola bilmişdir. 1979-cu ilin avqustunda əsasən ruhanilərdən ibarət yaradılan Mütəxəssislər Şurasının görüşlərində milli haqlarla bağlı müddəalar Xomeyninin təklifi ilə konstitusiyadan çıxarıldı. P.Məmmədli yazır: "İran İslam inqilabının əsas ideoloqları İmam Xomeyni və onun yaxın ətrafı – Ayətullah Montəziri, Meşkini, Kilyani, Xomeyninin oğlu Əhməd Xomeyni, Höccətülislam Ərdəbili islam prinsiplərini təbii olaraq milli münasibətlər sferasına da gətirdilər və bununla fars olmayan xalqların milli özünüdərkini yüksəlişinə mane olmağa, bu xalqlar arasında milli-azadlıq ideyalarının inkişafının qarşısını almağa çalışdılar. Onlar sadəcə, şie-dini əsaslarına dayanan paniranizm konsepsiyasına üstünlük verir, islam şüarlarını hər şeydən üstün tutmağa çağırır və bunu hər bir müsəlmandan tələb edirdilər".7 Xomeyni və onun tərəfdarları açaq şəkildə milli məsələlə düşmən münasibət bəsləsələr də, ancaq farslıqda ayıncı yanaşır, onu iranlılıq adı altında müdafiə etməyə davam edirdilər.

Çox keçmədi ki, Xomeyinçilərlə Şəriətmedarilər 1979-cu ilin dekabrında Təbrizdə üz-üzə gəldilər. İran-fars millətçiləri Xomeyninin liderliyi ilə "İslam inqilabı"nı milli maraqlarına yönəltməyi çalışdığı zaman buna qarşı Qum və Təbriz çıxdı. Başda Ayətullah Şəriətmedari olmaqla, Azərbaycan xalqının, o cümlədən Müsəlman Xalq Hərəkatının "İslam Cümhuriyyəti"ndən başlıca tələbləri yeni Anayasasının yazılması ilə yanaşı Əyalət-vilayət sisteminin rəsmiləşməsi, çoxpartiyalılıq sistemində keçid, dünyəvi və hüquqi dövlətin olması, milli dillərin tədrisi, Qurucular Məclisinin millət tərəfindən seçilməsi idi

meyninin dini hakimiyyətinə qarşı MXP-nin başlatdığı üsyan zamanı, Xomeyniçilərin Azərbaycan Türk əsgərlərinin silahlarını buraxması ilə bağlı tələbi qarşısında Şəriətmedarının geri addım atması, yeni onun fətvasıyla silahların yerə qoyulması və bundan dərhal sonra Hizbullah, Xalq Mücahidləri və Tudəçilərin eyni sənərdə birləşib Azərbaycan xalqına qarşı olmaları hər şeyi həll etdi.

Xomeyniçiliyə qarşı baş qaldırmış Təbriz və Qum üsyanları yatırıldıqdan sonra MXP də, İlam dininin düşməni kimi ləğv edilib,

5 dekabr 1979-cu ildə referendumun nəticələri təhrif edilmiş şəkildə elan edilərkən Müsəlman Xalq Partiyası Təbrizliləri etiraz mitinqinə və nümayişə çağırmış və sonda 6 dekabr 1979-cu ildə Təbrizdə üsyan baş vermişdi. Üsyançılar demokratik tələblərlə yanaşı milli tələblər də irəli sürərək ölkədə yaşayan bütün xalqlara "öz müqəddəratını təyin hüququ" tələbini irəli sürmüş, Təbrizdəki dövlət idarələrini, radio və televiziya stansiyalarını, təyyarə meydanını ələ keçirərək Azərbaycan İslam Cümhuriyyətini elan etmişdilər. Üsyanın aparıcı

yaya qarşı vahid müqavimət düşərgəsinin yaranmasına çalışmışdır. Bu dövrdə Milli Cəbhə də dünyəvi modeldən imtina edir, din və demokratiyanın sintezi haqqında danışıq. Bu da onun daxilində parçalanmaya səbəb olur. Kerim Səncəbi Parisə gedib Xomeyni ilə razılışma axtarırkən, Şapur Bextiyar konstitusiyalı monarxiya quruluşuna tərəfdar çıxaraq şahin baş nazir postu təklifini qəbul edir. Təşkilat üzvlərinin əksəriyyəti isə Səncəbi xəttini dəstəkləyir.

Hələ "İslam inqilabı" qalib gəlməmiş, 1979-cu ilin fevralın